

3762 paf
TANNER, P.

1892

REG 5 p. 206-211
343-348

PSELLUS SUR LES NOMBRES

A la suite du fragment de Psellus sur la grande année, que j'ai déjà publié dans la *Revue des études grecques* (1), le manuscrit Y-III-12 de l'Escorial (fol. 71 v°-72) en contient un autre intitulé Περὶ ἀριθμῶν et qui n'a pas été catalogué par Miller. Le même fragment se retrouve encore, dans le manuscrit Φ-III-1 de la même bibliothèque, coupé en deux avec des titres distincts :

« Fol. 250 v°. Περὶ τοῦ φυσικοῦ ἀριθμοῦ. Incipit : Ἐθαύμαζας εἰρηκότας. »

« Fol. 253 r°. Περὶ τῆς ἡθικῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς. Incipit : Ὡς περ εἰσὶν ἀριθμοί. »

Il est suivi dans ce dernier manuscrit d'un troisième morceau faisant partie de la même série :

« Fol. 255 v°. Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς θεῶν ἀριθμῶν. Incipit : Δοκεῖς μοι θυμίζεσθαι. »

Quoique la brièveté de mon séjour à l'Escorial ne m'ait pas permis de collationner le manuscrit Φ-III-1 et de prendre copie du dernier morceau, je n'en crois pas moins intéressant de publier dès aujourd'hui le fragment Περὶ ἀριθμῶν du manuscrit Y-III-12.

Il est certain, en effet, que, pour des matières de ce genre, le polygraphe byzantin se borne à compiler d'anciens textes, et, dans le cas dont il s'agit, il ne peut guère y avoir de doute sur la source à laquelle il a puisé, soit directement, soit par quelque intermédiaire inconnu. Les quelques pages qu'on va lire doivent être regardées comme une analyse ou un résumé du groupe des trois livres (V, VI, VII) que Iamblique avait consacrés à la *Physique*, à l'*Éthique* et à la *Théologie*, dans son grand ouvrage des *Discours*

(1) Tome V, page 206 à 211.

PSELLUS SUR LES NOMBRES

A la suite du fragment de Psellus *sur la grande année*, que j'ai déjà publié dans la *Revue des études grecques* (1), le manuscrit Y-III-12 de l'Escorial (fol. 71 v°-72) en contient un autre intitulé *Περὶ ἀριθμῶν* et qui n'a pas été catalogué par Miller. Le même fragment se retrouve encore, dans le manuscrit Φ-III-1 de la même bibliothèque, coupé en deux avec des titres distincts :

« Fol. 250 v°. *Περὶ τοῦ φυσικοῦ ἀριθμοῦ*. Incipit : Ἐθαύμασας εἰρηκότος. »

« Fol. 253 r°. *Περὶ τῆς ἠθικῆς ἀριθμητικῆς καὶ τῆς θεολογικῆς*. Incipit : Ὡςπερ εἰσὶν ἀριθμοί. »

Il est suivi dans ce dernier manuscrit d'un troisième morceau faisant partie de la même série :

« Fol. 255 v°. *Περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς θεῶν ἀριθμῶν*. Incipit : Δοκεῖς μοι θαυμάζειν. »

Quoique la brièveté de mon séjour à l'Escorial ne m'ait pas permis de collationner le manuscrit Φ-III-1 et de prendre copie du dernier morceau, je n'en crois pas moins intéressant de publier dès aujourd'hui le fragment *Περὶ ἀριθμῶν* du manuscrit Y-III-12.

Il est certain, en effet, que, pour des matières de ce genre, le polygraphe byzantin se borne à compiler d'anciens textes, et, dans le cas dont il s'agit, il ne peut guère y avoir de doute sur la source à laquelle il a puisé, soit directement, soit par quelque intermédiaire inconnu. Les quelques pages qu'on va lire doivent être regardées comme une analyse ou un résumé du groupe des trois livres (V, VI, VII) que Iamblique avait consacrés à la *Physique*, à l'*Éthique* et à la *Théologie*, dans son grand ouvrage des *Discours*

(1) Tome V, page 206 à 211.

sur la secte pythagorique dont il ne nous reste que les quatre premiers livres. Comme Iamblique lui-même avait compilé des auteurs antérieurs, il s'agit en somme d'idées et de formules philosophiques qui, si elles ne remontent pas au siècle de Platon, n'en ont pas moins une antiquité fort respectable. Or de ces livres perdus de Iamblique, nous n'avons que quelques citations insignifiantes de Syrianus dans ses commentaires sur la Métaphysique d'Aristote; le fragment de Psellus a donc une importance historique incontestable.

Il me suffira d'ajouter que la citation formelle de Iamblique que l'on y trouvera ne peut être rapportée à aucun des écrits qui nous ont été conservés sous son nom et qu'elle provient probablement de son livre VII sur la Théologie.

Le texte que l'on trouvera ci-après est en assez bon état et ne me paraît pas réclamer d'observations particulières. J'ai indiqué en annotations les leçons que j'ai cru devoir corriger, par des crochets [] quelques mots qui me semblent interpolés, et par d'autres < >, quelques additions indispensables.

Περὶ ἀριθμῶν.

<Ε>θαύμασας εἰρηκότος μου κατὰ τὴν χθῆς συνουσίαν ὅτι ἔστι φυσικὸς ἀριθμὸς ἄλλος ὢν παρὰ τὸν μαθηματικόν. Εἰ δὲ σὺ τὴν ποικιλίαν εἰδείης τοῦ ἀριθμοῦ, ἀπήτησας ἂν με εἰς τὸν νοητὸν καὶ τὸν οὐσιωδῆ καὶ εἰδητικόν. Ἔστι δ' ὡς ἀληθῶς ὁ μὲν νοητὸς ἀριθμὸς ἀνωτάτω ὢν καὶ πρῶτος · ὁ δὲ μαθηματικὸς ἐν κοινοῖς ἐπινοήμασι θεωρούμενος · ὁ δὲ φυσικὸς περὶ τῶν τελευταίων καὶ τῶν γινομένων καὶ πρὸς τοῖς σώμασι διαιρουμένων. οἱ γὰρ ἐγκεκράμενοι τοῖς σώμασι λόγοι φυσικοὶ εἰσὶν ἀριθμοὶ ἐν τε τοῖς ζώοις ἅμα καὶ τοῖς φυτοῖς · ἕκαστον γὰρ τούτων χρόνοις αὖξεται καὶ φθίνει καὶ χρή τὸν [τε] φιλόσοφον τοῖς φυσικοῖς αἰτίοις προσαρμόττειν.

Καὶ ἐπειδὴ τὸ εἶδος ἐν τῇ φύσει (1) πρῶτόν ἐστι καὶ ἀρχηγικώτατον αἷτιον (κατ' αὐτὸ γὰρ τὸ εἶναι πᾶσιν ὑπάρχον), καὶ ἀριθμοὶ οὖν, ὅσον τὸ εἶναι, πᾶρέχουσι τῇ φύσει καὶ εἰσὶν οὐσιώδεις, τοῖς εἶδεσιν εἰσὶν ὁμοφυεῖς · φυσικοὶ οὖν ἀριθμοὶ κατὰ τὸ εἶδος, οἱ περιττοὶ πάντες, οἱ ἰδίως καλούμενοι τέλειοι, οἱ σύμμετροι οἷον οἱ πολλαπλάσιοι καὶ ἐπιμόριοι, οἱ τεταγμένοι, ὥσπερ οἱ τετράγωνοι καὶ κύβοι · τὸ κάλλος τὸ ἐν τοῖς ἀριθμοῖς, ὃ ἐν τῇ συμμετρίᾳ αὐτῶν διαφαίνεται · τὸ αὐταρκές, ὃ ἀπὸ τῶν τελείων ἀριθμῶν ἐστὶ κατάδηλον · τὸ δὲ

(1) Φύσει est corrigé de φυσικῇ.

γόνιμον, ὃ ἐν τῷ ζ. καὶ θ θεωρεῖται. ἡ δὲ δύναμις ἥτις κατὰ τὴν τετρακτὸν μάλισθ' ὁρᾶται. τὸ ἀρχηγικὸν ὃ ἐπὶ τοῦ ἐνὸς θεωρεῖται. καὶ τὸ αὐτόν. καὶ τὸ ἀμιγές. καὶ τὸ παραδειγματικὸν ὃ ἐπὶ τῶν πρώτων ἀριθμῶν ἐμφαίνεται. καὶ τὸ ἴσον ὃ ἐπὶ τοῦ τετραγώνου θεωρήσειεν ἂν τις. ταῦτα γὰρ πάντα τῷ κατὰ τὸ εἶδος φυσικῷ προσήκει αἰτίῳ. Ἐπεὶ δὲ καὶ ἡ ὕλη ἐν τῇ φύσει αἰτίαν οὐ μικρῶς παρέχεται, καὶ ταύτην ἐν τοῖς φυσικοῖς ἀριθμοῖς ἀνευρήσομεν, τάναντία λαμβάνοντες πάντα τῶν προειρημένων ἀριθμῶν οὓς περὶ τῶν εἰδῶν εἰρήκαμεν. εἰσὶν οἱ τῇ ὕλει προσήκοντες ἀριθμοί, οἱ ἄρτιοι, οἱ ἀτελεῖς, οἱ ἑτεροποιεῖς, οἱ ἀνόμοιοι, καὶ οἱ ἄλλοι πάντες ὅσοι τὴν ἐναντίωσιν ἔχουσι πρὸς τοὺς εἰδικούς ἀριθμούς. Ἔστι δὲ καὶ ποιητικὸν αἷτιον ἐν τοῖς ἀριθμοῖς τοῖς φυσικοῖς καὶ γνοίη τις ἂν τοῦτο ἀπὸ τῶν γονίμων ἀριθμῶν τῶν ἐν τῇ ζυγογονίᾳ δεικνυμένων. καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐτερότητα καὶ ἀνισότητα κινητικὴ ἀρχὴ (1) ἐν τοῖς ἀριθμοῖς ποιητικὴν αἰτίαν τινὰ ἐνδείκνυται. μάλιστα δ' ἐπὶ τῶν οὐρανίων περιφορῶν καὶ ἀποκαταστάσεων τὸ τοιοῦτον δείκνυται. καὶ οἱ τῶν ἀστέρων πρὸς ἀλλήλους σχηματισμοὶ περιοδικῶς ἀποκαθίσταντες, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς σχήματα καὶ αἱ δυνάμεις αὐτῶν ἐν λόγοις ἀριθμῶν περιέχονται. καὶ οἱ φωτισμοὶ δὲ τῆς σελήνης καὶ ἡ τάξις τῶν σφαιρῶν καὶ τὰ διαστήματα αὐτῶν τὰ πρὸς ἀλλήλους καὶ τὰ κέντρα τῶν κύκλων ἐφ' ὧν φέρονται, πάντα ἀριθμοῖς περιεῖληπται.

Ἔτι τοίνυν ἡ ὑγεία κατὰ μέτρον ἀριθμῶν συνίσταται. καὶ αἱ τῶν νόσων κρίσεις κατὰ ἀριθμούς ὠρισμένως ἀποτελοῦνται. οἳ τε θάνατοι συμπληρούσης τῆς φύσεως τὰ οἰκεῖα μέτρα τῶν κινήσεων οὕτω συμπέπτουσιν. ἐνθεν τοι καὶ ζυγόγονός ἐστιν ἀριθμός. Ἐπεὶ γὰρ ζῆν ἐστὶν τὸ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ τὴν ψυχὴν συνεστάναι λέγουσιν οἱ Πυθαγόρειοι καὶ τὸ σῶμα, ἀλλὰ τὴν μὲν ψυχὴν ἐκ κυδικοῦ ἀριθμοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἐκ βωμίσκου. τῆς μὲν γὰρ ἡ οὐσία ἐκ τοῦ ἰσάκεις ἴσου ἰσάκεις καὶ συνεστάναι φασὶν (2) ἐν ἰσότητι. τὸ δὲ σῶμα βώμισκον εἶναι καὶ ἔμπαλιν συνεστάναι ἐξ ἀνισάκεις ἀνίσων (3) ἀνισάκεις. τὸ γὰρ σῶμα ἡμῶν ἀνίσους ἔχει τὰς διαστάσεις. Ἡ μὲν οὖν ψυχὴ, ὡς ἐκεῖνοί φασιν, κύβος οὖσα ἀπὸ τοῦ ζ [ἐστὶ] ἀριθμοῦ, ὃς ἐστὶ τέλειος, συνίσταται ἴσως (4) ἰσάκεις ἴσως κατὰ τὸν (5) σὺς κύβον. ἐξάκεις γὰρ ἐξ' ἐξάκεις ταῦτα. Τὸ δὲ σῶμα ἐξ ἀνίσων πλευρῶν ἀνισάκεις ἄνισον ἀνισάκεις ὄν (6), οὔτε δοκίς ἂν εἴη, οὔτε πλινθίς, ἀλλὰ βώμισκος, ἔχον πλευρὰς ε. ς. ζ. πεντάκεις

(1) Κινητικὴν ἀρχὴν ms.

(2) Φησιν ms.

(3) Ἀνίσων est répété dans le ms.

(4) Ἴσος ms.

(5) Καὶ τόν ms.

(6) Ἀνισάκεις ὄν ἀνισα καὶ ἀνισάκεις ὄν.

μένων, $\bar{\lambda}$. ἑπτάκις δὲ τὰ $\bar{\lambda}$, $\bar{\sigma}$ · διὰ ταῦτα γοῦν τὰ ἑπτάμηνα (1) γόνιμα ἐν $\bar{\sigma}$ ι ἡμέραις πεπληρωμένον τὸ σῶμα ἔχοντά · εἰ μὲν οὖν ἡ ψυχὴ μονὴ ἐγεννᾶτο, ἐν ταῖς $\bar{\sigma}$ ις ἂν ἡμέραις ἐτίκτετο κύβον τέλειον δι' αὐτῆς (2). Ἐπεὶ δὲ ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος τὸ ζῶον ἀποτελεῖται, αἱ $\bar{\sigma}$ ι ἡμέραι εἰς συμπλήρωσιν ἐπιτήδαιοι γηγόνασιν. Κρατεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ ζῴου ἢ τοῦ σώματος γένεσις, διὸ ἡ μὲν ψυχὴ ἰσότητος ἐφίεται, τὸ δὲ σῶμα οἰκεῖον ἀνωμαλίᾳ καὶ ἀνισότητι. Εἰσὶ δὲ καὶ κινήσεως ἀριθμοὶ ὅσοι ἀνισότητι καὶ ἑτερότητι μέτοχοι · ἔχει δὲ καὶ τόπον ὁ φυσικὸς ἀριθμός, εἰ γὰρ τὰ σώματα, καὶ πᾶσαν διάστασιν περιεῖληφεν ἐν ἑαυτῷ, οὐ κατὰ ἐπαφήν, ἀλλὰ κατὰ δύνανμιν, ἀσώματον <ὄν>. Καὶ χῶραι δὲ ἐκάστου ἀριθμοῦ κατὰ τὸ ἐξῆς τεταγμέναι εἰσὶ · τῶν γὰρ ἀριθμῶν, οἱ μὲν καὶ φύσει καὶ τάξει περιττοὶ καὶ ἄρτιοί εἰσιν · οἱ δὲ τῇ μὲν φύσει περιττοί, τῇ δὲ τάξει ἄρτιοι · καὶ τὸ ἔμπαλιν. Καὶ οἶδα μὲν ὅτι βίαια ταῦτα πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ φυσικοῦ ἀριθμοῦ, ἀλλ' οὖν εἰρημένα τοῖς παλαιοῖς, καὶ ἡμεῖς προσιέμεθα.

"Ἐτι ὥσπερ εἰσὶν ἀριθμοὶ τῇ φύσει προσήκοντες, οὕτω δὲ καὶ τοῖς ἡθεσίν · ἀρχὴ γὰρ τῆς ὅλης τῶν ἡθῶν φιλοσοφίας τὸ μέτρον αὐτὸ καὶ τὸ μέτριον ἐν τῇ τῶν ἀριθμῶν οὐσίᾳ πρῶτως ἐνθεωρούμενον · ἔτι τὸ πέρας · τὸ τέλειον · ἡ τάξις · τὸ μέσον · ἡ ἀναλογία. "Ἐτι δὲ καὶ αἱ τῆς ψυχῆς δυνάμεις πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς ἀναφέρονται · ἔστι γὰρ νοῦς μὲν τὸ ἐν · ἐπιστήμη καὶ διάνοια, δυάς, ὅτι μετ' αἰτίας · ὁ γὰρ νοῦς ὑπὲρ αἰτίας οἶδεν · ὁ δὲ τοῦ ἐπιπέδου ἀριθμός, δόξα (3) · ὁ δὲ τοῦ στερεοῦ, αἴσθησις · διὰ στερεῶν σωμάτων αὕτη ἀντίληψις. Ἰάμβλιχος δὲ ὁ φιλόσοφος τῶν κρειττόνων φύσεων ἀριθμητικὴν ἔγραψεν, οὔτε μαθηματικῶς ἐν ταύταις ἀριθμοὺς μεταχειριζόμενος, οὔτε ἀναλογίαις ἀπεικάζων τὰ κρείττονα γένη (4), οὔτε ὑποστατικούς τιθέμενος ἀριθμοὺς ταῦτα, οὔτε αὐτοκινήτους οὔτε νοερούς οὔτε οὐσιώδεις, ἀλλὰ φησιν ὅτι ὥσπερ τὸ τῶν κρειττόνων γένος ἐξήρηται πάσης οὐσίας, οὕτως καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν ἀπόλυτός ἐστι καθ' ἑαυτόν · καὶ ἔστιν οἰκεῖον καὶ πρόσφορον τοῖς κρείττοσι γένεσι τὸ κρεῖττον γένος τοῦ μαθηματικοῦ ἀριθμοῦ · οἶον τὸ ἐν · τὸ πέρας · τὸ ὠρισμένον · τὸ ἴσον · καὶ ὅσα τοιαῦτα. "Ἐστι οὖν τὸ πρῶτον καὶ κύριον ὃ δὴ φαίμεν ἂν ἡμεῖς [ὁ θεὸς] ἐν ὄν καὶ τρία · ἀρχὴ καὶ μέσα καὶ τέλη. Ἴσως περὶ τὸ ἐν ἀνελίσσει. "Ἐστι δὲ καὶ θεία δυάς, δυνάμεις ἄπειρος ζωῆς πρόοδος ἀνέκλειπτος · ὥσπερ δὲ δυάς καὶ νοητὴ καὶ νοερὰ καὶ μαθηματικὴ καὶ ἐνυλός, καὶ μονὰς ὡσαύτως, οὕτω δὲ καὶ τριάς. Κατὰ τοῦτον οὖν τὸν τρόπον τῆς ἐξηγήσεως τῆς θαυμασιωτάτης ἀριθμητικῆς, ἕκαστον τῶν ἐν τῷ φυσικῷ χύματι

(1) Ἑπτάκις ms.

(2) Δεῖ αὐτῆς ms.

(3) Δον ms.

(4) Γένους ms.

ἀριθμῶν εἰς τὰς ὑπερφυσεῖς ἀναγάγειν (1) <ἐστίν> ἐνώσεις · μᾶλλον δὲ τοῦτο ὑστερόν ἐστι καὶ ἀναλογία προσήκον · εἰ δὲ βούλοιτό τις ἀκριβέστερον τὸν θεῖον ἀριθμὸν ἰδεῖν, ἀπ' αὐτῶν τῶν κρείττονων γενῶν τοῦτον ἀφωρίσας ἂν · ἔστι γὰρ καὶ θεῖον ἓν, ὡς εἴρηται, καὶ θεῖα δυάς, καὶ περιττὸν καὶ ἄρτιον ἐξηρημένα καὶ κατὰ κρείττους ἐννοίας νοούμενα · καὶ οἶδα μὲν ὅτι δυσχερῶς ἂν τις παραδέξαιτο ταῦτα · τοῦτο δὲ γίνεται παρὰ <τὴν> πρὸς τὰ κρείττω ἀμελητησίαν ἡμῶν · οἷς γὰρ οὐκ ἠθίσαμεθα οὐδὲ συντεθράμμεθα, τούτων οὐκ ἂν ῥᾶστα τὰς θεωρίας παραδεξαίμεθα.

Paul TANNERY.

(1) Ἀναγάγεις, ms.